

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
WYDZIAŁ POLONISTYKI

AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Magdaleny Wulczyńskiej-Misiak

„Wiedeńczyk” w Krakowie.
Życie i twórczość Ludwika Szczepańskiego

Promotor:

prof. dr hab. Andrzej Romanowski (Uniwersytet Jagielloński)

Recenzenci:

prof. dr hab. Dorota Samborska-Kukuć (Uniwersytet Łódzki)

prof. dr hab. Tadeusz Budrewicz (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)

Kraków 2023

1. Cel naukowy rozprawy doktorskiej.

Celem referowanej rozprawy doktorskiej była rekonstrukcja biografii i sylwetki twórczej Ludwika Szczepańskiego (1872-1954), zapomnianego poety okresu Młodej Polski, twórcy tygodnika „Życie” (w r. 1897), jednego z pionierów nowoczesnego polskiego dziennikarstwa, a także założyciela dwu krakowskich stowarzyszeń: Towarzystwa Krzewienia Świadomego Macierzyństwa i Reformy Obyczajów oraz Towarzystwa Metapsychicznego. Marginalizowany i zaliczany do kręgu mało atrakcyjnych pisarzy *minorum gentium* Szczepański nie tylko nie doczekał się dotąd monografii, lecz całkiem niemal popadł w zapomnienie. Dlatego też zadaniem, jakie postawiła przed sobą autorka pracy, było ocalenie od niepamięci i oddanie sprawiedliwości postaci pominiętej przez polską naukę, choć wielce zasłużonej dla literatury i kultury. Dysertacja stanowi pierwszą próbę syntetycznego ujęcia ogromnego dorobku literacko-dziennikarskiego Szczepańskiego, którego autorka postrzega jako twórcę nowoczesnego, bilingwalnego i balansującego na pograniczu kultur polskiej i austriackiej.

2. Wyjaśnienie tytułu.

Tytuł przedłożonej dysertacji ujawnia *explicite* zamierzenie autorki, jakim było zarysowanie biografii oraz działalności publicystyczno-literackiej i społecznej Ludwika Szczepańskiego. Drugi człon nazwy pracy, nawiązujący do tradycyjnych badań humanistycznych, nie zawiera nieudomówień. Wyjaśnienia wymaga natomiast część pierwsza, oczywista jedynie na pozór. Określenie „wiedeńczyk” występuje tu bowiem w znaczeniu dwojakim. Nie tylko – zgodnie z definicją słownikową – wskazuje na mieszkańca Wiednia, czy osobę stamtąd przybywającą, lecz w tym konkretnym przypadku jest także ironicznym mianem, jakie przyłgnęło do pochodzącego z Krakowa, lecz dorastającego w nowoczesnej stolicy monarchii naddunajskiej Szczepańskiego, gdy w roku 1897 próbował on zaszcześcić pod Wawelem nowe zachodnioeuropejskie prądy literackie i artystyczne. „Wiedeńczyk” pisany w cudzysłowie to zatem „nowoczesny dziwak”, człowiek myślący inaczej, nie wpisujący się w konserwatywny krakowski (czy szerzej: galicyjski) sposób – jak by to określił Elias Canetti – czytania świata (*die Lesbarkeit der Welt*), a co za tym idzie, literatury i sztuki. Przypięcie łatki „wiedeńczyka” i postrzeganie Szczepańskiego w Krakowie jako obcego wynikało właśnie z jego postępowości.

3. Stan badań.

Jak wspomniano, postać Ludwika Szczepańskiego nie zainteresowała historyków literatury na tyle, by zasłużyć na monografię. W opracowaniach dotyczących piśmiennictwa Młodej Polski wzmiankuje się o nim najczęściej jako o założycielu krakowskiego „Życia” i skrótowo wspomina o dwu wydanych przezeń tomikach poetyckich (*Srebrne noce. Lunatica* i *Hymny*), nazywanych „meteorami polskiego modernizmu”. Nieco więcej uwagi poświęciły Szczepańskiemu dwie badaczki: Teresa Walas (o kilku z jego wierszy wspomniała ona w studium *Ku otchłani: Dekadentyzm w literaturze polskiej 1890-1905*) i Urszula M. Pilch (opublikowała referat *Dylematy Galicjanina: Kraków czy Wiedeń. O poezji Ludwika Szczepańskiego*, odwoływała się także do jego twórczości w artykule *Światło wielkiego miasta w liryce Młodej Polski*), zaś Andrzej Nowakowski w ramach „Biblioteki Poezji Młodej Polski” przygotował (i poprzedził wstępem) edycję jego poezji wybranych. Większe zainteresowanie wzbudził Szczepański wśród historyków prasy (takich jak Aleksander Zyga i Czesław Lechicki), którzy potrafili właściwie ocenić jego osiągnięcia na niwie dziennikarskiej. Koncentrowali się oni jednak przede wszystkim na okresie wydawania tygodnika „Życie”, sygnalnie tylko zarysowując jego późniejszą działalność publicystyczną. Z wyjątkiem kilku epizodów z biografii Ludwik Szczepański pozostał *persona incognita*. W roku 2011 autorka niniejszej dysertacji opublikowała w „Polskim Słowniku Biograficznym” (t. 48/3) biogram Szczepańskiego, który stał się inspiracją do napisania przedłożonej rozprawy. Należy dodać, że wszystkie właściwie publikacje dotyczące życia tego pisarza zawierają błędy i nieścisłości.

Warto zwrócić uwagę, że nazwisko Ludwika Szczepańskiego nie jest obce badaczom zagranicznym (takim jak Stefan Simonek z Wiednia czy Nathaniel D. Wood z Kansas). Mimo iż znają oni jedynie pewne epizody z życia tego twórcy, potrafili dostrzec jego nietuzinkowość i nowoczesność. Uczeń austriacki w najnowszych opracowaniach poczynają ponadto włączać Szczepańskiego w poczet pisarzy dwujęzycznych.

4. Źródła i metody badawcze.

Realizacja wyznaczonego w dysertacji celu okazała się być skomplikowana z dwu powodów. Po pierwsze wymagała ona rozległych badań nad archiwaliaми polskimi i zagranicznymi, często o ograniczonej dostępności, nierzadko zdekompletowanymi lub zniszczonymi w stopniu powodującym nieczytelność. Źródła te należało poddawać krytyce zewnętrznej i wewnętrznej. Niemałych trudności przysparzały tu zwłaszcza rękopiśmienne

ego-dokumenty, zdarzało się bowiem na przykład, że spontaniczne relacje różnych epistolografów lub uwieczniane przez niezależnych memuarystów wspomnienia dotyczące tego samego faktu pozostawały ze sobą w sprzeczności. Aby wykryć *lapsus memoriae* lub *lapsus calami*, należało więc dokonywać analizy kolejnych i zwykle następnych jeszcze źródeł. Wyniki badań archiwalnych (przeprowadzonych na źródłach drukowanych oraz ineditach) uzupełnione zostały o najnowsze publikacje naukowe polskie i zagraniczne (wykorzystano tu materiały w językach niemieckim, angielskim, francuskim, czeskim oraz ukraińskim). Z poglądami niektórych badaczy (np. Aleksandra Zygi czy Urszuli M. Pilch) autorka niniejszej rozprawy podjęła polemikę.

Drugim rodzajem trudności, z jakimi przyszło się zmierzyć podczas pisania referowanej pracy doktorskiej, była nieoczekiwana interdyscyplinarność. Dysertacja wymagała nie tylko licznych kwerend literaturoznawczych, lecz także pogłębionych studiów między innymi z zakresu prasoznawstwa, cynkografii, poligrafii, historii fotografii, identyfikacji pisma ręcznego, translatoryki, historii taternictwa, historii oświaty i kultury materialnej, mediumizmu i spirytyzmu, historii radiofonii czy historii Krakowa.

W pracy wykorzystano dokumenty rękopiśmienne znajdujące się w Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece PAU i PAN w Krakowie, Archiwum UJ, Centralnym Archiwum Turystyki Górskiej w Krakowie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, Zakładzie im. Ossolińskich, a także w życzliwie udostępnionych zbiorach osób prywatnych. Opierano się również na licznych dokumentach drukowanych, czasopismach, artykułach, rozprawach, opracowaniach i wydawnictwach o charakterze encyklopedycznym. Bezcenną pomocą były też, jak można przypuszczać, internetowe bazy danych (szczególnie istotne okazały się austriackie portale udostępniające np. niemieckie programy nauczania z drugiej połowy XIX stulecia). Informacje gromadzone były także w toku badań pozaliterackich, np. poprzez analizę nekrologów czy inskrypcji nagrobnych (na pomnikach rodzin Szczepańskich i Zieleniewskich na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie) oraz indywidualne konsultacje ze specjalistami (prof. Lidią Kuchtówną, prof. Stefanem Simonkiem czy „ostatnim drukarzem Rzeczypospolitej” – Józefem Rakoczym).

5. Struktura pracy i przegląd treści poszczególnych rozdziałów.

Rozprawa doktorska składa się ze słowa wstępnego (wyjaśniającego tytuł i cel dysertacji), sześciu rozdziałów, zakończenia o charakterze konkluzyjnym, streszczenia w

językach polskim i angielskim, dodatku (niepublikowanych wierszy Ludwika Szczepańskiego) oraz wybranej bibliografii podmiotowej i przedmiotowej.

Rozdział I („*Vaterland: Galizien*”) złożony jest z dwu części, zatytułowanych kolejno: *Krakowska genealogia* oraz *Nad pięknym modrym Dunajem*. W pierwszej z nich zrekonstruowane zostały historie rodzin Szczepańskich i Zieleniewskich od roku 1740 (data urodzenia Urszuli z Bruckich Zieleniewskiej, matki czeladnika kunsztu kowalskiego Antoniego, pierwszego osiadłego w Krakowie przodka Szczepańskiego z linii matrylinearnej) do roku 2008 (przeniesienie fabryki Zieleniewskich z Krakowa do Niepołomic). Część druga natomiast skoncentrowana jest wokół wiedeńskich korzeni kulturowych założyciela „*Życia*” (opisano tu prowadzony w Wiedniu przez jego ojca Alfreda – dziennikarza i literata, a w owym czasie sekretarza generalnego *Österreichische Länderbank* – dom otwarty, integrujący tamtejszą Polonię z elitą intelektualną i artystyczną Austrii, w miarę możliwości zrekonstruowano przebieg edukacji do momentu ukończenia *Obergymnasium* w Baden, omówiono także wpływ wiedeńskiej kawiarni i środowiska *Jung Wien* na młodego adepta sztuki poetyckiej oraz rolę Miriama jako jego mistrza i mentora). W tej części pracy zamieszczono również inedita poetyckie Szczepańskiego (*Hej, ty orle* – jeden z juvenilnych wierszy powstałych przed rokiem 1896 – oraz napisany w *Café Central* 1 XI 1900 r. anepigraf z incipitem *Ot, noc jak inne moje noce w mieście*).

W rozdziale II (*Między Wiedniem a Krakowem*) odtworzono przebieg studiów Szczepańskiego na Wydziale Prawa c. k. Uniwersytetu Jagiellońskiego i historię jego przyjaźni z dwoma studentami medycyny: Stanisławem Wyrzykowskim i Stanisławem Wojciechowskim (jemu to właśnie w roku 1897 zadedykował Szczepański swe *Hymny*). Ponadto zostały tu szeroko omówione okoliczności wyboru drogi życiowej „wiedeńczyka” (oscylacja pomiędzy literaturą a dziennikarstwem i pierwsze kroki na obu tych niwach, a paralelnie także konieczność dokonania wyboru między Wiedniem a Krakowem jako miejscem zamieszkania), jego związki z Hermannem Bahrem i środowiskiem „*Die Zeit*” oraz polemika z Iwanem Franką w obronie czci Mickiewicza. Zweryfikowano również wszystkie pseudonimy i kryptonimy, którymi posługiwał się Szczepański (zaowocowało to korektami dotychczasowego stanu badań). Końcowe partie tego rozdziału dotyczą wydawanego w Krakowie tygodnika „*Życie*” oraz burzliwego romansu jego założyciela z Gabriellą Zapolską. W tej części rozprawy Szczepański ukazany został jako pisarz bilingwalny, balansujący na pograniczu kultur polskiej i austriackiej, a jednocześnie jako „dobry Europejczyk” („*ein guter Europäer*”), wpisujący się w model twórcy nowoczesnego, którego pisarstwo miało charakter synkretyczny i transgraniczny.

„Dziennikarz nowoczesny” to tytuł rozdziału III, który – jak łatwo się domyślić – dotyczy wieloletniej działalności redaktorskiej i publicystycznej Szczepańskiego. Jest tu mowa o jego dwu (nieopracowanych dotąd) przedsięwzięciach wydawniczych: „Ilustracji Polskiej” (1901-1904), pierwszym nowoczesnym polskim tygodniku ilustrowanym, oraz „Nowinach dla Wszystkich” (1903-1914), pierwszym krakowskim dzienniku brukowym. Przy tej okazji wyeksponowano niepoślednią rolę Szczepańskiego jako jednego z pionierów fotografii prasowej (godne uwagi jest, iż założył on pierwszą w Krakowie pracownię fotocynkograficzną, a ponadto był pomysłodawcą i organizatorem – w r. 1902 – pierwszej polskiej wystawy fotograficznej) oraz prekursora nowoczesnej żurnalistyki, opartej na informacji szybkiej, rzetelnej i bezpośredniej. Taki właśnie model dziennikarstwa uprawiał on równo przez ćwierć wieku, pracując w latach 1914-1939 dla krakowskiego koncernu prasowego (notabene założonego przez jego wychowanka, Mariana Dąbrowskiego) – „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. W tych niespokojnych czasach, rozpiętych między dwiema światowymi wojnami, nie bał się Szczepański igrać z cenzurą (z powodu swoich antyaustriackich tekstów został osadzony w obozie pod Linzem) ani nadstawiać karku dla barwnego reportażu (w tym celu udał się na Front Litewsko-Białoruski). Jako miłośnik nowości technologicznych został on także jednym z pierwszych polskich dziennikarzy radiowych.

W IV rozdziale dysertacji (*Pisarz „minorum gentium”*) scharakteryzowana została twórczość prozatorska Szczepańskiego, a przede wszystkim jego satyryczna powieść tatrzańska *W naszej letniej stolicy, Zakopanem...* (wyd. książkowe 1903) oraz wynikająca z zainteresowania autora awiatyką (zapewne efektem jego przyjaźni z „polskim Edisonem” – Janem Szczepanikiem) dylogia z elementami *political fiction*: *Król powietrza* (wyd. osobne 1909) i *Przewrót* (1911). Dzieła te powstały niejako na marginesie działalności dziennikarskiej Szczepańskiego i stanowią ciekawą próbkę talentu prozatorskiego dawnego młodopolskiego poety.

Rozdział V rozprawy nosi tytuł *Walka postępu z zabobonem* i dotyczy działalności Szczepańskiego w dwu inspirowanych i współtworzonych przezeń pod Wawelem stowarzyszeniach: Towarzystwie Metapsychicznym oraz Towarzystwie Krzewienia Świadomego Macierzyństwa i Reformy Obyczajów. Dzięki rękopiśmiennym zapiskom Wincentego Eminowicza udało się zrekonstruować dokładną datę powstania pierwszego z nich, poznać skład zarządu, program działalności i streszczenia niektórych odczytów, w tym inauguracyjnego wystąpienia Ludwika Szczepańskiego. Omówiono tu także pokrótce jego broszury na temat mediumizmu i spirytyzmu. Drugą część tego rozdziału poświęcono

zaangażowaniu Szczepańskiego na rzecz świadomego rodzicielstwa, jego współpracy z Tadeuszem Boyem-Żeleńskim oraz staraniom, na skutek których w marcu 1933 roku otwarto w Krakowie trzecią w Polsce (po Warszawie i Białymstoku) Poradnię Świadomego Macierzyństwa.

W VI, końcowym rozdziale dysertacji (*Ostatnie 15 lat*) wyodrębniono dwie części: *Musimy uciekać!* oraz *Stary zacofaniec?* Pierwsza z nich otrzymała tytuł, jaki nadał Szczepański nieopublikowanym, spisany na kilka lat przed śmiercią wspomnieniom z czasów II wojny światowej – i na nich też w głównej mierze się opiera. Znajdują się tu informacje na temat losów pisarza od października 1939, jego wojennej tułaczki i powrotu do kraju oraz genezy rękopiśmiennego zbioru wierszy, które począł układać w więzieniu w Budapeszcie (w lutym 1944 r.). Do jednego z tych utworów (*Stary zacofaniec – Słowo zamiast testamentu*) nawiązuje nazwą druga część ostatniego rozdziału, ukazująca Szczepańskiego jako rozgoryczonego, pełnego niezgody na powojenną rzeczywistość schorowanego starca. Zostało tu opisane jego dojrzewanie do decyzji o samobójstwie, na którą złożyły się różne czynniki, zwłaszcza śmierć partnerki życiowej Ireny Müller, najczęściej bezskuteczne próby znalezienia jakiegokolwiek pracy zarobkowej oraz dramatycznie pogarszający się stan zdrowia. W rozdziale tym po raz pierwszy ujrział światło dzienne odręczny list pożegnalny Szczepańskiego do gospodarza domu, u którego w ostatnich miesiącach życia wynajmował pokój.

W dołączonym do rozprawy doktorskiej dodatku zamieszczone zostały niepublikowane wiersze Szczepańskiego, wśród których znajdują się zarówno juvenilia, jak i – będące największą chyba niespodzianką – senilia młodopolskiego poety. Wszystkie one zostały przepisane zgodnie z wyróżnieniami w tekście dokonanymi przez autora oraz z zachowaniem oryginalnej paginacji.

6. Wyniki badań.

Analiza zebranych materiałów pozwoliła nakreślić najpełniejsze jak dotąd studium monograficzne o Ludwiku Szczepańskim. W dysertacji ujawniono wiele nieznanych faktów z życia tego twórcy oraz dostrzeżono (i w miarę możliwości opracowano) jego dwa niezwykle istotne – lecz zbagatelizowane przez historyków prasy – krakowskie przedsięwzięcia wydawnicze: „Ilustrację Polską” oraz „Nowiny dla Wszystkich”. Ponadto po raz pierwszy światło dzienne ujrzały wydobyte z archiwalnych czeluści liczne manuskrypty poety – np. listy do narzeczonej (późniejszej żony, Lucyny Libiszowskiej), poetyckie juvenilia i senilia (a

także kilka wierszy z początku XX wieku) czy wspomnienia z czasów wojennej tułaczki. Rys biograficzny Szczepańskiego uzupełniono o portret zbiorowy jego przodków (zarówno po mieczu, jak i po kądzieli) i zwrócono uwagę na akulturację jego ojca, Alfreda, w okresie wiedeńskim. Opisano niekwestionowany wpływ wiedeńskiej kawiarni i zdomowionej tam bohemy na młodego Ludwika Szczepańskiego, rozpoznano niepoślednią rolę, jaką w jego życiu artystycznym i dziennikarskim odegrali kolejno Miriam i Hermann Bahr, zrekonstruowano też przebieg – nieatrakcyjnych dla początkującego literata – studiów prawniczych w Krakowie. W pracy udało się ustalić także wiele innych nieznanych dotąd i zaskakujących faktów (np. stworzenie przez Szczepańskiego pierwszej w Krakowie pracowni fotocynkograficznej, zorganizowanie pierwszej polskiej wystawy fotograficznej, okoliczności zawarcia małżeństwa, szczegóły zesłania do obozu pod Linzem, rola sanitariusza podczas walk o Lwów, wizyta dziennikarska na Froncie Litewsko-Białoruskim, praca dziennikarza radiowego, współtworzenie Towarzystwa Metapsychicznego i Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa w Krakowie, prowadzenie antykwariatu i sklepu z pasmanterią po opuszczeniu redakcji „IKC” w październiku 1939 czy pomoc dwu Żydówkom w ucieczce na Węgry w czasie II wojny światowej).

Kwerendy archiwalne pozwoliły nie tylko uzupełnić, lecz także zmodyfikować stan wiedzy. Zaowocowały na przykład zidentyfikowaniem tajemniczego przyjaciela-samobójcy, któremu zadedykował Szczepański zbiorek swoich *Hymnów* (uzasadniono tu bezpodstawność twierdzenia Zygi, jakoby miało chodzić o Stanisława Wojciechowskiego, późniejszego drugiego prezydenta RP). Analiza grafologiczna dokumentów rękopiśmiennych pozwoliła z kolei wykluczyć możliwość posługiwania się przez Szczepańskiego pseudonimem Karol Bicz, co w konsekwencji prowadzi do ustalenia, iż błędem jest przypisywanie mu przez literaturoznawców autorstwa sonetów *Odwagi!* i *Naprzód!* (oba wiersze zostały włączone przez A. Nowakowskiego do zbioru poezji wybranych Szczepańskiego). Zdementowano także tożsamość Szczepańskiego z kryptonimem „As-dur”. Na podstawie niepublikowanych wspomnień Wyrzykowskiego okazało się – i to jest, być może, najciekawsze odkrycie – że pomysł stworzenia w Krakowie nowoczesnego tygodnika „młodych” był wyłączną inicjatywą Szczepańskiego (nie przybył on zatem do Krakowa na zaproszenie pomysłodawców, ale przeciwnie – to on zwrócił się do nich z konkretną propozycją wydawniczą).

Wnikliwe przesledzenie kolei losu (szczególnie w latach młodości), wczesnego dorobku literacko-publicystycznego i działalności translatorskiej Szczepańskiego pozwoliło autorce niniejszej rozprawy dostrzec w nim twórcę bilingwalnego, balansującego na pograniczu kultur polskiej i austriackiej, o ponadnarodowej, „europejskiej” tożsamości

artystycznej (intuicję tę potwierdziły najnowsze prace uczonych austriackich, zwłaszcza Stefana Simonka). Taki punkt widzenia jest obcy polskiemu literaturoznawstwu.

7. Wnioski końcowe.

Ludwik Szczepański, zapomniany twórca krakowskiego „Życia”, to postać nietuzinkowa i ze wszech miar zasługująca na oddzielną monografię. Koleje jego życia fascynują, horyzonty umysłowe budzą podziw, a zasługi dla polskiej literatury i dziennikarstwa pozostaną nieprzecenione.